

Runfynd 1980

Av Helmer Gustavson och Thorgunn Snædal Brink

Gustavson, H. & Snædal Brink, T. 1981. Runfynd 1980. (Rune finds in 1980.) *Fornvännen* 76. Stockholm.

Of the seven recent finds of runes two are from the Viking Period and four Medieval. The seventh is a small cooper sheet from the early eighth century with what is probably the oldest known inscription in the so called Danish *futhark* (or Normal runes).

One Viking Period find is a rediscovered rune stone from Runtuna parish in Södermanland with the fairly common expression *þrotta R þiagn* 'an able man' written in one bind-rune.

Two combs, one Viking Period, the other Medieval, are inscribed with *futharks*, probably for some magical purpose.

Helmer Gustavson and Thorgunn Snædal Brink, Riksantikvarieämbetet, Box 5405, S-114 84 Stockholm.

Bland årets runfynd märks främst ett litet kopparbleck från 700-talet, som hittades i samband med arkeologiska utgrävningar vid Hallbjäns i Søndre socken på Gotland. I övrigt behandlas två vikingatida och fyra medeltida fynd.

Ett runristat fragment av en speltärning av ben, daterad till 600-talet e. Kr., som påträffades vid arkeologiska utgrävningar vid Rickeby i Vallentuna socken i Uppland, kommer att behandlas i kommande runfynd eftersom en genomgång av benmaterial från grävningen pågår och har resulterat i ytterligare några småbitar med rester av runor.

Gotland, Søndre sn, Hallbjäns 1: 21

I januari 1980 överlämnade Riksantikvarieämbetets Gotlandsundersökningar ett runristat bleck till Runverket för undersökning. Runinskriften hade uppmärksamats vid slutbesiktningen av arkeologiskt material från en grävning 1965 i samband med att undersökningsrapporten (Skriv. t. Raä 6/2 1980) skulle skrivas. Fyndet av blecket hade gjorts i en grav (anläggning 2/65), som kommit i dagen i samband med grustäkt vid Hallbjäns. Vid utgrävningen som leddes av framlidne

Sture Engquist påträffades fynd av vendeltida typ: djurhuvudformat spänne, fiskhuvudformade hängen, pärlor och beslag samt järnfragment. Det talar enligt Erik Nylén och Karin Äijä för en preliminär datering till omkring 700.

Från denna tidpunkt är det nordiska runmaterialet fattigt, Krause och Jankuhn (Krause 1966) räknar med tre kända runinskrifter från tiden omkring 700. Vidgas perioden att omfatta tiden 600–800 består det nordiska materialet enligt nämnda författare av ett femtontal inskrifter, nästan alla ristade i sten. Något runbleck förekommer inte bland dessa inskrifter.

Varje runfynd från dessa århundraden blir därför värdefullt från flera synpunkter. Inte minst när det gäller att komma till klarhet i teckensystemets förändring. Det är ju vid denna tid, som det äldre runalfabetets uppsättning av tecken börjar att ändras, en förändring, som resulterar i ett helt nytt system, det yngre, vikingatida runalfabetet på 16 tecken. Dessa omständigheter och det faktum, att vissa vittringsskador på ristningsytan äventyrar en säker läsning av några av runorna, motiverar en mer ingående beskriv-

Fig. 1. Kopparbleck med inristade runor, funnet vid Hallbjäns, Sundre sn, Gotland. Foto Georg Gådcfors 1980 (RAGU), jämte teckning av H. Gustavson. – Sheet copper with inscribed runes. Found at Hallbjäns, Sundre parish, Gotland.

ning av bleckets och runornas former.

Blecket är av koppar och grönt ärgpatinerat. Dess längd är 41,3 mm, bredd 10,4 mm och tjocklek 0,6 mm. Fig. 1. Längst ut vid ena kortsidan är blecket böjt kraftigt bakåt, ”stukat”, i 180 graders vinkel. Stukningen verkar oavsiktlig. I det nedre hörnet och omedelbart innanför stukningen finns ett runt hål, 2,7 mm i diameter. Det är inte något frat, utan ett avsiktligt gjort upphängningshål eller nithål. Genom vittring har kanten mot hålet vid långsidan brutit sönder. Vittringsskador, som drabbat ristningsytan, uppträder också på ett 10 mm långt parti vid den böjda kortsidan och på ett drygt 5 mm långt stycke vid motstående kortsida. Förlitnings- och vittringsskador finns också längs långsidornas kanter och har i flera fall skadat runornas baser och toppar. Dessa skador framträder som poriga ytor på fotografiet.

Runorna har ristats mellan bleckets långsidor och har mestadels dragits ända ut till kanterna. Runornas höjd är i stort densam-

ma som bleckets bredd, dvs. drygt 10 mm. Huvudstavarna lutar svagt åt vänster. Inskriftsytan har disponerats på så sätt, att den inskrift som består av tio runor och som här benämns inskrift A har skurits in med början invid upphängningshålet. Inskrift B börjar vid den andra kortsidan och är ristad upp och nedvänd mot inskrift A, som den möter ungefär på bleckets mitt. För att läsa vad som står på runblecket får man alltså vända det ett halvt varv.

Runorna har skurits in med en vass kniv eller spets. Korrosion och förlitning har förstört graderna vid de skurna linjerna. En granskning i stereomikroskop av runornas botten visar, att verktyget har hållits nästan vinkelrätt mot ristningsytan, då runan ristades, och att huvudstaven har skurits före bistaven.

Inskrift A:

þunurþurus
5 10

Inskrift B:

- - - **hatrn** - -

15 20

Av 1 **p** skymtas större delen, 6,6 mm, av en mycket grund huvudstav i den korroderade ristningsytan 2,7 mm till höger om upphängningshållet. Bistaven är långsträckt och kan iakttagas i sin helhet. Toppen av 2 **u** är bortvittrad och bistavens övre del vittringsskadad. Huvudstaven har inte dragits längre ned än vad som fotot visar. Av 3 **n** återstår 1,7 mm av mittpartiet av en huvudstav samt 1,6 mm av en bistav, som i övrigt är bortvittrad. Den är skuren snett nedåt höger från huvudstaven och har aldrig skurit över denna. Toppen samt nedre delarna av huvudstaven och bistaven i 4 **u** är bortvittrade. Den bevarade delen av bistaven har en sådan form, att runan måste läsas som **u**. 5 **r** är kraftigt skadad av vittring och delvis täckt av ärg. Väl iakttagbar är 3 mm av runans topp, medan ett stycke av runans mitt och bas är bortvittrat. Vid gynnsamt släpljus under mikroskop anas rester av dess nedre hälft. Runan har varit mycket smal, avståndet mellan huvudstav och bistav i dess nedre del är 0,5 mm. Toppen av 6 **p** är bortvittrad, runan har samma långsträckta form som 1 **p**. Bortsett från vittringsskador i topparna är 7 **u** och 8 **r** tydliga. 9-10 **us** framträder tydligt. De lodräta stavarna i runföljden 1-10 är svagt svängda åt vänster. Inskrift B börjar med tre svagt skönjbara lodräta streck på den korroderade ytan invid kortsidan, det första strecket är ristat 2,8 mm innanför kortsidan. Andra spår av ristning finns inte, och en mikroskopisk granskning utesluter, att några bistavar har varit ristade i anslutning till de lodräta linjerna. I 14 **h** är de vänstra spetsarna av bistavarna, som skär varandra strax till vänster om huvudstaven, bortvittrade, likaså huvudstavens bas. Den resterande delen av huvudstaven skymtar bitvis i korrosionen. Vittring och flagning längs den nedre kanten av långsidan har förstört baserna av de återstående runorna i inskrift B. Nedre bistaven i 15 **a** har dragits något litet över huvudstaven. I 16 **t** ansluter inte den vänstra bistaven till huvudstavens topp, medan den högra ansatts ett stycke ned

på huvudstaven. Det senare gäller även bistaven i 17 **r**, som är något vittringsskadad på mitten. Huvudstaven i 18 **n** lutar något mer åt vänster än de övriga runornas. Från dess mitt är en bistav skuren snett nedåt höger. Runan måste läsas som **n** med ensidig (!) bistav. På båda sidor om runan finns några upphöjda ojämnheter i patineringen, troligen rester av växtfibrer. De framträder som tunna streck på fotot. Toppen av huvudstaven i runa 19 är vittringsskadad. Omedelbart till höger om toppen finns en bistav, som ger intryck av att ha dragits snett nedåt höger från toppen. Den når nästan fram till följande runa. Även toppen av denna är vittringsskadad. På platsen för en "k-bistav" finns en skuren linje snett uppåt höger. Dess övre spets är skadad genom ett bortfall, men skönjes vid gynnsam sidobelysning. De två sista runorna kan formellt vara **lk** eller **im** (**ir**). Om vi bortser från de tre inledande lodräta strecken, finns alltså följande möjligheter till läsning: **hatrnk**, **hatrnim** eller **hatrnir** samt, med visst förbehåll, **hatrilk**. Möjligheterna kan egentligen fördubblas, eftersom runa 15, här återgiven med **a**, också kan tänkas beteckna nasalt **a** (**ǰ**). Läsningen **hatrilk** förutsätter, att den korta diagonala ritsan till höger om runa 18 inte hör samman med den. Det motsägs dock av formen av 3 **n**.

Många av de runbleck som har hittats i gravar har haft sin bakgrund i gravmagi och har ristats och lagts ned för att t. ex. hindra den döde från att hemsöka de levande. Syftet är inte alltid genfärdsmagiskt, ett bleck kan också ha lagts ned sekundärt i en grav för att överföra en sjukdom från den levande till den döde. Så är fallet med DR 204 Odense, men knappast med Hallbjänsblecket.

Andra har däremot tjänat den döde i livet och fått följa med i graven. Dessa amuletter har haft till uppgift att skydda ägaren mot tillvarons fientliga makter såsom sjukdomar och olyckor. I många fall skiljer de sig redan till det yttre från de förstnämnda. De runamuletter som skulle skydda ägaren har ofta en bäranordning i form av ett hål i blecket eller en metallögla, eller har varit fastnitade

eller burits i fodral. Tänkbart är väl också, att runbleck kunnat bäras fastsydda i kläderna. De "gravmagiska" runblecken är där- emot ofta omvikta eller bär spår av vikning eller itubrytning. Möjligen har detta varit ett moment i den magiska ritualen. (Nordén 1943, s. 188.)

Att tolka inskrifterna på de förkristna runblecken är ofta vanskligt, och en tolkning får sällan stå obestridd. Skälen är flera. I många fall har vi inte tillräckliga kunskaper om den föreställningsvärld, som runblecken är en återspeglning av. Redan därigenom är de svårhanterliga. Ibland är inskrifterna inte ens språkligt meningsfulla, utan består av vad vi uppfattar som oförståeliga följder av runor, lönnrunor eller runliknande tecken. I de fallen kan tolkningen endast utmytna i en förmodan eller en gissning.

Så tycks dock inte vara fallet med det gotländska runblecket. Även om undersökningen inte resulterar i någon säker tolkning, kan man nog räkna med att det rör sig om en språkligt sammanhängande text. Redan bleckets utseende antyder den sfär inom vilken tolkningen bör sökas: skyddsamulettens formvärld. Till formen liknar det runbleck som Sigtunablecket I och Roskildeamuletten DR 243, men är betydligt mindre än dessa. Sin litenhet har den gemensam med några tidiga runamuletter med de yngre runorna.

Läsningen av den första inskriften på runblecket är i stort sett säker: **þunurþurus**. Den tycks bestå av fyra stavelser, snarast i form av ett eller två ord. I några magiska runinskrifter förekommer runföljder snarlika de fyra sista runorna. På Sigtunablecket står **þur** × **sarriþu** × **þursa** × **trutin** och i en magisk besvärjelse med runor i en angelsaxisk pergamenthandskrift från Canterbury, sannolikt skriven före 1075, återfinns det likartade **þorsa** **trutin** **iuril** **sarþvara**. På ett ännu inte publicerat runbleck från Köpingsvik på Öland står bl. a. **þrymianti þurs**. I samtliga fall torde det röra sig om att besvärja och fördriva en sjukdomsdemon, en sjukdomsturs. Det är tilltalande att ställa samman bleckets **þurus** med **þursa**, **þorsa** och **þurs** i de nämnda inskrifterna och att tolka det som en skrivning av ordet *turs* 'jätte, de-

mon'. Det förutsätter dock, att ristaren felaktigt har tillfogat en **u**-runa efter **r**-runan. Ett sådant ristningsfel i form av en 'överflödig' runa är inte ovanligt och torde i en del fall återspegla en inskottsvokal, som kan ha uppstått vid ett pregnant uttal, när ristaren gjorde sin ljudanalys i själva ristningssituationen. Denna typ av vokalinskott uppträder företrädesvis i förbindelsen av en uddljudande konsonant och en sonantisk konsonant som **r**. Den tecknas ofta med runan **u** eller **o**. (Exempel är **buruþur** Sö 161, 341, **boruþur** Sö 61, 84, 227, 239. Det kan noteras, att vokalinskotten i inskrifter med de äldre runorna nästan uteslutande tecknas med **a**-runa.) Att ett sådant vokalinskott också skulle föreligga i fråga om den andra **u**-runan i **þunur** och inskriften sålunda med en mer regelrätt ortografi skulle ha ristats **þunrþurs** är mindre tilltalande från ordbildningssynpunkt.

Att det kan vara riktigt att räkna med ett *þurs* 'jätte, troll, demon' i inskriften styrks av en del runinskrifter av magisk karaktär, där **þ**-runan ristats in, i något fall tre gånger i följd, för att förstärka runans kraft. Ett sådant exempel är en trästicka från Lödöse (Svärdström 1975, s. 172 f.) med de trefalt upprepade runorna **þ**, **n** och **o**, ett annat exempel är möjligen Sigtunablecket II med runföljden **eksigþþrio nauþr niu** som enligt A. Nordén skall tolkas 'jag säger tre þurs, nio nöder' (Nordén 1943, s. 164, 166). I det senare fallet kan utformningen också vara betingad av rytmiska krav.

I den fornvästnordiska diktningen omtalas också, att man ristade *þurs* i magiskt syfte. I den på besvärjelseversmåttet *ljóðaháttur* skrivna *Skirnismál* i den poetiska Eddan visas dess makt i versen (Skm. 36) *þurs rist ek þér/ ok þriá stafi,| ergi ok æði| ok óþola*, 'Turs ristar jag dig och trenne stavar: brunst, brånad och brådlust' (Björn Collinders övers.). Om **þ**-besvärjelsens kraft vittnar också den medeltida norska rundiktens *þurs veldr kvenna kvillu* (Lindquist 1932, s. 78; NIyR II s. 301; Bæksted 1952, s. 76) 'tursen vållar kvinnors kval'.

Osäkerheten om hur **þurus** skall tolkas är stor; ännu större är den i fråga om **þunur**. Närmast tillhands är att se det som ett själv-

ständigt ord eller som en förled i en sammansättning med **purus**. Något tilltalande sätt att tolka de två runföljderna som en fullständig sats med subjekt och predikat har jag inte funnit. Runföljden **punur** för tanken till det fornengelska *punor* och det forn-högtyska *Donar*, dvs. vår nordiska gud *Tor* och det etymologiskt identiska *tor-* i *tordön*. De går alla tillbaka på en ordrot, som betyder 'genljuda, braka', jämför det latinska verbet *tonare* 'åska'. En sådan koppling medför dock svårigheter ur ordbildningssynpunkt (jfr Lindroth 1916, s. 161 f. och 1919, s. 186), eftersom den förutsätter en svagt belagd sidoform till gudanamnet *þórr* i form av *þunarr*, en benämning på *Tor* i äldre dikning, och en ordbildning, som är föga produktiv på nordiskt område i ord av typen *fjätter* 'fotboja'. Något påtagligt skäl att koppla samman tursarna med buller och oväsen och tänka sig en *Dunderturs* finns inte (se t. ex. de Vries 1970, s. 243 f; Ström 1975, s. 168 f.). Jätten Tryms namn (*þrymr sat á haugi, þursa drottinn*) behöver ju inte vara identiskt med *þrymr* 'larm, oväsen' utan kan vara en bildning till verbet *þruma* 'sitta stilla, kura', ett passande namn på en som sitter utanför sitt hus med fredliga sysslor. Det skall dock nämnas att det på det ovan anförda Köpingsvikblecket tycks uppträda en vrålande, tjutande turs (*þrymiandi þurs*). Inte heller i fråga om etymologin i *þurs* föreligger någon säker koppling till 'oväsen, larm'. Etymologerna tycks snarare benägna att föra tillbaka ordet på en rot, som bl. a. återfinns i latinets *turgere* 'svälla, vara kraftig, stark'. Formellt är det möjligt att hålla samman **punur** och adjektivet *tunn* (< urg. *þunnu-) som är besläktat med latinets *tenuis* 'tunn, fin, späd', och där den ursprungliga betydelsen har varit '(ut)sträckt'. Det kan då tänkas, att **punur** har bildats med ett ordbildningssuffix *r*, som t. ex. i orden *fjäder* och *diger* eller som i *fjätter*, och haft en konkret, saklig betydelse eller betecknat en egenskap hos tursen. Det skulle då kunna precisera vad slags demon (sjukdom) som besvärjelsen riktas mot. Något förslag om hur ordet närmare skall kunna sakligt förklaras utifrån denna etymologi kan jag inte ge.

Fornvännen 76 (1981)

Språkligt formulerade besvärjelser, som Sigtunableckets och Riberunpinnens, är ofta uppbyggda på ett enhetligt sätt. I sin enklaste form består de av en del, som identifierar, namnger demonen och en del, som innehåller en fördrivning och en förbannelse av den. Om detta mönster gäller för det gotländska runblecket, skulle **punurþurus** kunna vara det som fastställer demonens identitet. Resten av inskriften skulle då vara en fördrivnings- eller förbannelseformel. En sådan innehåller en viljeyttring, vanligen uttryckt med en verbalfra, i imperativ eller konjunktiv. Själva ristandet av en magisk begreppsruna, t. ex. runan *nöd* en eller flera gånger tycks kunna svara mot eller ingå i en sådan formel. Inskriften B inleds med tre lodräta ritsor, där det inte finns spår av några bistavar. Efter dem följer sju runor, av vilka de två sista inte säkert kan bestämmas till sin karaktär. De tre lodräta strecken kan uppfattas som en trefalt ristad *is*-runa, som i magiskt syfte ristats för att förrinta tursen. (Att *is*-runan här använts som lönnruna, vilket kan vara fallet i t. ex. Ellestadsinskriften (Krause 1966, s. 134 f.), är mindre troligt.) På Sigtunablecket förekommer *is*-runan ristad tre gånger i följd och har av en del forskare tolkats som en begreppsruna för fördärv och undergång (I. Lindquist 1936, s. 44 f., Krause 1970, s. 34, 55 f.). Hallbjänsbleckets *is*-runor skulle alltså kunna vara en parallell till *is*-runorna på Sigtunablecket.

Inte minst osäkerheten om hur de sista runorna i inskriften B skall läsas manar till försiktighet med förslagen till tolkning. Om runföljden 14–17 läses som **hatr**, dvs. med ett oralt *a*, kan den tänkas återge ordet *hat*, fornisländskans *hatr*, gen. *hatrs*, där *-r* hör till stammen. I äldre tid betydde detta substantiv inte bara 'fientligt sinne', 'agg' utan också 'fientlig förföljelse'. En annan äldre betydelse, som dock inte tycks vara belagd i germanska språk, är 'trångmål, bekymmer'; jämför det grekiska *kῆδος*. Hos det till substantivet *hat* bildade verbet *hata* finns den äldre betydelsen 'stadigt förfölja, hålla nere, inskränka på' bevarad i en del nordiska dialekter, t. ex. i fråga om att hålla efter ogräs, dålig lövskog osv.

De tre sista runorna kan alternativt läsas **nim** och formellt stå för imperativ 2 pers. sing. av det fornsvenska verbet *nima* 'taga, fatta, nå, få' och fungera som predikat till det framförställda objektet **hatr**. Pronominet får väl då uppfattas som underförstått och utelämnat.

Man kan göra invändningar mot en sådan tolkning: ordföljden, *hatr* tycks inte höra hemma i de magiska besvärjelseernas ordförord osv. Förslaget till tolkning får därför snarast ses som en något oförvägen hypotes.

Fynden av inskrifter med de äldre runorna visar i Norden en så markant nedgång efter 600-talets mitt, att man får intryck av ett skede utan runskrift mellan de två perioderna med de äldre och de yngre runorna. Det relativt ringa antalet inskrifter med äldre runor gör det dock vanskligt att tolka denna svacka i fynden. Att kunskapen om de äldre runorna har levat kvar vittnar en del yngre inskrifter om, effektivt framträder det i Rökstenens inskrift.

Fyndfattigdomen är mest påfallande i Sverige. Det kan också sägas gälla för Gotland. En förändring i detta fyndfattiga tidskede kan iakttagas genom fynden av runinskrifter från 800-talet, för Gotlands del kanske redan från 700-talet. (G 109 Ollaifs, G 157 Gothem, Hangvar och Lokrume; I. S. Johnsen 1968, s. 110, tvekar dock i fråga om dateringsmöjligheterna.) Om dateringen håller skulle dessa gotländska inskrifter vara de äldsta daterade kortkvistrunorna. Alla, utom Ollaifs, visar upp normalruneformer av

a- och **n-**runorna, vilket inte är överraskande, eftersom formvariens är påtaglig just i äldre kortkvistrunor. Gothemsinskriften har dessutom möjligen en 24-typig **g**-runa.

En bedömning av Hallbjänsbleckets runformer försvåras av den osäkra tolkningen av inskriften och det begränsade antalet runtecken som använts. De förslag till läsning och tolkning, som givits ovan, förutsätter, att det rör sig om det yngre runalfabetets normalrunor med en reminiscens från övergångsperiodens **a**-runa (†) i 15 **a**. Dessutom måste de två **n**-runorna ha "lånats" från kortkvistrunorna. Om denna bedömning är riktig, skulle Hallbjänsbleckets inskrift vara den äldsta kända med normalrunor. De andra läsningalternativen innebär att inskriften runografiskt snarast hör till det övergångsskede, som ligger före den äldsta typen av de vikingatida runorna.

Skåne, Lund, kv. Apotekaren 4

Vid en arkeologisk undersökning inom kvarteret Apotekaren i Lund 1979–80 ("SE-banksgrävningen") påträffades tre föremål med runinskrifter: en enkelkam, ett stycke av en skadad och sliten läderslida och ett fragment av en laggskålsbotten. Fyndet av föremålen är egentligen inte överraskande. I Lund har sedan länge bedrivits systematiska arkeologiska undersökningar och staden har den rikaste runskatten av alla danska städer. I sin översikt av Lundamaterialet räknar Erik Moltke med 33 runfynd från Lund (Moltke 1976, s. 361 f.). De nyfunna föremålen ingår i Kulturens samlingar och

Fig. 2. Kam av hjorthorn med runinskrift från Lund, kvarteret Apotekaren. Foto L. Westrup 1980. - Runic-inscribed comb of deerhorn from the Apotekaren quarter in Lund.

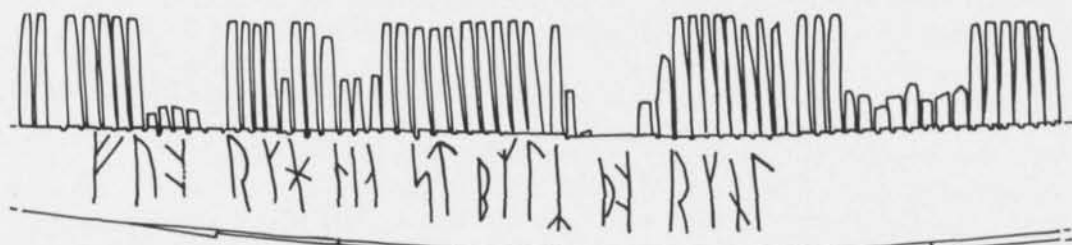
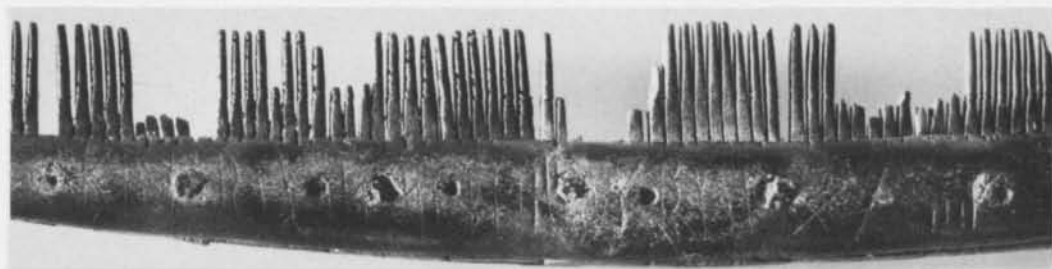

Fig. 3. Runinskriften på kammen. Foto L. Westrup 1980, jämte ritning av H. Gustavson. – The runic inscription on the comb.

har undersökts av Runverket i samband med fältarbeten i Skåne. Inskriften på läderslidan består av ett trettiotal lönnrunor och runliknande tecken, däribland sex s. k. fiskrunor. Slidan har arkeologiskt preliminärt daterats till 1100-talet. Då lädret är illa medfaret och ytan full av torrsprickor, som i många fall är svåra att skilja från de avsiktligt skurna linjerna, får en beskrivning av inskriften anstå till dess den granskats under stereomikroskop.

1. Kammen är nu utställd på Kulturen i Lund, "SE-banksfynden" (KM inv. nr. 70361:759). Den påträffades 1980 på en sådan nivå och tillsammans med sådant fyndmaterial, som ger en preliminär arkeologisk datering till 1100-talets första hälft (Torvald Nilsson). Kammen, en enkelkam av 1000-talstyp (jfr Blomquist 1943, s. 134 f. och Persson 1976, s. 317 f.), är sliten och många av dess tänder saknas eller är skadade. Den ger ett intryck av att ha varit flitigt i bruk. Fig. 2. Runorna har skurits in på den färdiga kammens ena beslagsskena med baserna mot kammens rygg. Fig. 3. De ristade linjerna är tunna och har åstadkommit med

en vass kniv eller spets. Huruvida de skurits in samtidigt med att kammen tillverkades eller något senare kan inte avgöras. Till höger om runinskriften finns spår av några bredare lodräta streck. Även på den motsatta sidans beslagsskena finns rester av sådana lodräta och diagonala streck. De har skurits in med ett trubbigt verktyg. De bedöms vara rester av ornamentik. Materialet i beslagsskenorna och tandradsskivorna är av hjorthorn. Kammen, som är skadad i båda ändar, har en längd av 275 mm, en bredd av 39 mm och en tjocklek av 14 mm. Omkring 95 kamtänder är bevarade i mer eller mindre fullständigt skick. De beräknas ursprungligen ha varit ca 18 mm långa. Kammen hålls samman av ett femtontal kopparnitar. Nithuvudena har expanderat genom oxidering och har på några ställen kommit att täcka delar av runorna. Sägspåren i beslagsskenorna visar, att tänderna har sågats ut, sedan tandskivorna har nitats fast mellan beslagsskenorna. Tillverkningsättet har alltså varit ett sådant som beskrivs närmare av Blomquist i a. a. 134 f.

Inskrift:

fuork hniaa tblmr þork - -

5 10 15 20

Runornas höjd ca 12 mm. Genom användningen av kammen har de tunna ristningslinjerna ställvis blivit starkt slitna eller nöts bort. I 3 **o** är basen bortnött och huvudstavens mitt täckt av korrosion från ett nithuvud. 3,5 mm till höger om 3 **o** finns en lodrät oavsiktlig rispa ovanför nithuvudet. Basen av huvudstaven i 4 **r** samt huvudstavens topp och vänstra bistavens spets i 13 **m** är borta genom nötning. Detsamma gäller toppen av huvudstaven i 14 **l**. En grund lodrät 'fåra' vid bistavens spets hör inte samman med runan. Övre hälften av huvudstaven i 15 **r** är otydlig genom utvittring. I 18 **r** skär en linje snett uppåt vänster över huvudstavens bas. Den är oavsiktligt ristad liksom en motsvarande linje till höger om runan. Över huvudstavens mitt i runa 20 är en dubbelsidig bistav skuren snett nedåt höger. Runa 21 är svår att bestämma. Den skall snarast läsas som **l**. Bistaven är delvis täckt av korrosion från ett nithuvud. Snett till höger nedanför detta finns en tunn skuren linje i bistavens förlängning. Det är alltså inte helt uteslutet, att runa 21 är en mycket vid **u**-runa. Strax till höger om runa 21 finns ett 13×14 mm stort kryss, som möjligen markerar avslutningen av inskriften. Till höger därom en streckformad skada snett uppåt höger. Därefter rester av ornamentik i form av fyra korta lodräta streck.

I det mycket rika medeltida kammaterialet från Lund är tre runristade kammar kända sedan tidigare: den ena, DR 372, med en givarformel 'Arngunn gav mig kammen', den andra, DR 373, möjligen med ett engelskt mansnamn *Eadrinc* och den tredje, DR 374, med runorna **nus**, även det sannolikt en del av ett namn. Dock knappast, med hänsyn till ristningsutrymmet, av *Magnus*, som *Danmarks Runeindskrifter* föreslår (jfr Blomquist 1943 s. 134 f., 156). Trots det kortfattade innehållet, en futhark och ett namn, ger den nyfunna inskriften intressanta upplysningar. Runa 20 är till formen identisk med en dubbelsidig **n**-runa. En jämförelse med 7 **n** visar, att den knappast

skall läsas **n**, utan snarast som en stungen **e**-runa. Inskriften är sålunda ett slående exempel på hur futharken bevaras oförändrad oberoende av den utvidgade teckenuppsättning som en ristare använder, när han ristat ett meddelande. Ytterligare runor förs inte in i den futhark han ristat in. Den till typen vikingatida kammen hittades i ett medeltida lager. De runformer som har använts visar en blandning av vikingatid och medeltid. Klart vikingatida former har **r**- och **t**-runorna, medan **o**-, **n**- och **a**-runorna är medeltida. Praktiskt taget unik till formen är **o**-runan med de ensidiga bistavarna riktade snett uppåt vänster på vänstra sidan av huvudstaven. Av misstag har ristaren utelämnat runan **þ** i sin uppställning av runalfabetet. Vilken form den skulle ha haft framgår av 16 **þ**.

Runföljden 16-21 **þork - -** återger säkerligen ett namn, sannolikt mansnamnet *þorkell*, 'Torkel'. Inskriftens sista runa bör läsas som **l**. Den **n**-runeliknande runan 20 läser jag som en stungen **e**-runa. I några medeltida putsinskrifter har nämligen stängningen av **e**-runan givits denna form i stället för att markeras med ett litet vågrätt streck. Troligen har detta gjorts för att nå en klarare distinktion till **æ**-runan. Det kan dock inte uteslutas att runan 20 skall bedömas som en felaktigt ristad, spegelvänd **æ**-runa.

Namnet Torkel har av källmaterialet att döma varit vanligt i Danmark under medeltiden, och då speciellt i Skåne. Namnet hör till de vanliga namnen på de svenska runstenarna, ett 30-tal belägg, och finns även belagt i medeltida svenska runinskrifter. Med hänsyn tagen till den ovan nämnda osäkerheten kan det inte helt uteslutas, att namnet skall läsas **þorgnu**, dvs. förstås som mansnamnet *þorgny*(**r**), 'Torgny'. Det finns belagt på en tidig vikingatida dansk runsten DR 125. Namnets ovanlighet, bruket av en ensidig **n**-runa i futharkinskriften jämte vissa andra skäl, morfologiska och runografiska, talar dock mot denna tolkning.

Ett medeltida bruksföremål är ibland märkt med ägarens runristade namn eller med en ägarformel bestående av namnet och verbalfrasen *a (mik)*, 'äger mig', i runor. Det

är väl naturligtast att tolka namnet på Lundakammen som en sådan ägarmärkning.

Mer osäkert är vad syftet har varit med att rista in runalfabetet. Det kan konstateras, att åtskilliga bruksföremål har försetts med futharken, inristad en eller flera gånger; jämför kammen från Årsta i Österhaninge sn, Södermanland, se nedan. I sin översikt av runinskrifterna från Bergen uppger Aslak Liestøl, att det där finns omkring 50 inskrifter, som innehåller futharken (Liestøl 1964, s. 15). I några fall har de säkerligen en alfabetmagisk bakgrund, futharken kunde ge skydd mot olyckor och trolldom och skänka framgång och lycka. Se härom Liestøls artiklar Futharken i KLN 5 (1960), sp. 35 f. och Runemagi i KLN 14 (1969), sp. 463 f. Förmodligen kan futharkinskriften på Lundakammen förklaras på detta sätt.

2. Det i Kulturens utställning av SE-banksfynden utlagda fragmentet av en laggskålsbotten med runor (KM inv. nr 70361:137) påträffades 1979 och har utifrån fyndomständigheterna preliminärt daterats till 1300-talet (Torvald Nilsson).

Materialet i det bevarade stycket är gran (*pinus sylvestris*); styckets längd är 105,5 mm, bredd 36 mm och tjocklek 3,5 mm. Fragmentet har utgjort mittdelen av laggskålsbotten, vars diameter kan beräknas till drygt 105 mm. Fig. 4. Runorna är inskurna i bottenens undersida och har en höjd av 16 mm. Det är osäkert om inskriften är fullständigt bevarad. Man får snarast räkna med att den har fortsatt på det nu förlorade stycket av botten under runinskriften.

Inskrift:

ōlauus : mæ : pos-
 5 10

"Olavus . . ."

Runorna på den ganska nötta ristningsytan är mestadels tydliga och välbevarade; runornas baser har dock gått förlorade på den saknade nedre delen av laggskålsbotten. I 1 **ōl** har delar av huvudstaven och bistaven försvunnit, då de mjukare partierna mellan fibrerna med tiden lösts upp och förstörts. Mellan nedre bågen av bistaven och huvud-

staven i 7 **p** finns en stingning i form av en 2 mm lång lodrät skåra. Svaga rester av en lodrät fördjupning, som bedöms ha varit en stingning, finns också mellan bistavens övre båge och huvudstaven. 8 **o** är säker, större delen av den nedre bistaven har förlorats i brottet, i vilket även nedre delen av tredje ledet i 9 **s** är borta. En mycket tunn och grunt skuren linje, som liknar övre hälften av en **u**-bistav går från första ledets övre spets ner till andra ledets mitt. Den är inte avsiktlig. Likartade streck finns på andra ställen av ristningsytan. Av runa 10 återstår mittdelen (5 mm) av en huvudstav samt anas rester av nederdelen i en brottkant. På den återstående delen av ristningsytan har inte någon runa varit ristad.

Runorna är medeltida till formen. Användningen av binderunor talar för en relativt sen datering. Ett konsekvent bruk av sådana runor förutsätter nämligen ett stabiliserat medeltida runsystem, där en för två runor gemensam huvudstav försågs med två runors bistavar. Jämför 1 **ōl**! Binderunor uppträder framför allt under senare delen av 1200-talet, se härom Elisabeth Svärdström i *Västergötlands runinskrifter*, s. XLIII, men även på 1300-talet, om än i minskande omfattning.

Laggade skålar i form av små byttor, som vidgar sig uppåt, har hittats vid ett flertal tillfällen vid medeltidsgrävningar i Lund. De har vanligen en botten diameter på 9–11 cm och är 4–6 cm höga. Denna typ av skålar började att tillverkas under 1100-talet, men blir vanliga först under 1200-talet (Mårtensson & Wahlöö 1970, bild 72 och Nilsson 1976, s. 238). Laggskålar av det här slaget är en vanlig arkeologisk fyndtyp, i några fall, Lödöse, Nyköping, Örebro och Uppsala, ristade med runor.

Ägaren till skålen namnger sig *Olavus*, dvs. med den latiniserade formen av namnet *Olaf*, som tycks vara den förhärskande medeltida formen av namnet på danskt område. Den latinska formen antyder, att ägaren kan vara att söka inom kyrkans värld, eller att han blivit uppkallad efter helgonet Olav den helige eller efter någon framstående kyrklig dignitär med namnet Olavus. I det förra

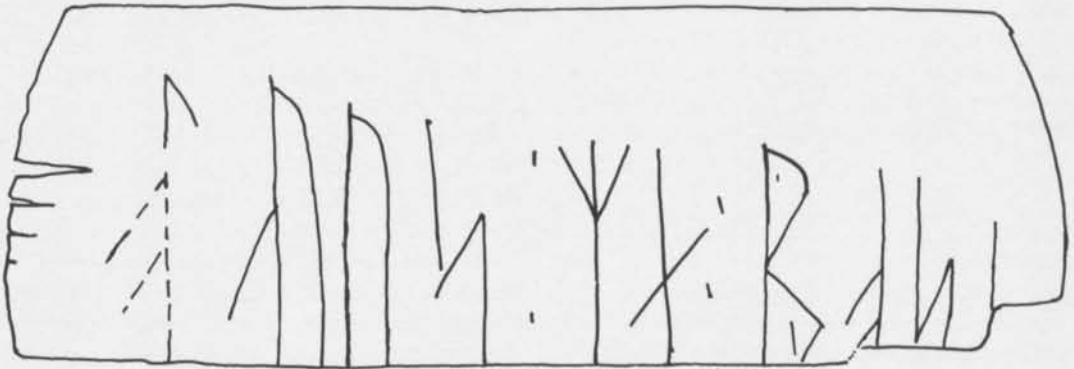
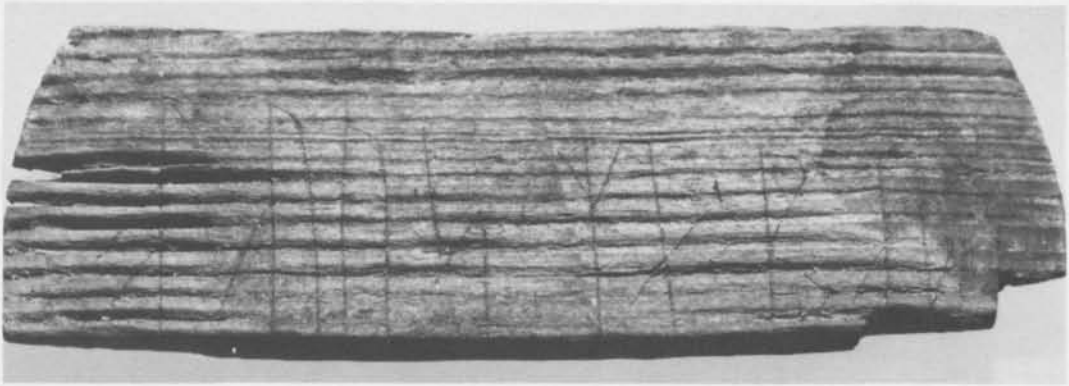

Fig. 4. Fragment av laggskålsbotten med runinskrift från Lund, kvarteret Apotekaren. Foto L. Westrup 1980, jämte ritning av H. Gustavson. – Base of a coopered bowl with runes. From the Apotekaren quarter, Lund.

fallet kan det tänkas, att han velat pröva sina kunskaper i latin, när han ägomärkte sitt dryckeskärl. Det är nämligen naturligtast att tolka runinskriften som latinsk: runföljden **mæ** är då direktobjekt, ackusativ av personligt pronomen i 1 pers. sing., och **pos-** predikat, förmodligen ett ofullständigt bevarat *possidet* av verbet *possidere* 'äga'. En nära motsvarighet vore då det med runor formulerade *Magnus Hvat possidet me* i de s. k. Erfurt Lundaannalerna från 1400-talet. Inskriften på skålen kan ses som en latinisering av det medeltida folkspråkets *amik*-formel, som är så välkänd genom de medeltida runinskrifterna (Svärdström 1969, s. 299 f.). Att däremot tolka inskriften som ett fornskånskt *Olavus mæ(r)*, *Bose*, dvs "Olavus (gav skålen) åt mig, Bose", är inte tilltalande, bl. a. med hänsyn till den stungna **b**-runan, inte

heller att namnet skall förstås som en form av tillnamnet *Porse*.

H. G.

Södermanland, Runtuna sn, Ärsta

Sommaren 1951 återfanns runstenen Sö 158, som länge varit försvunnen och endast känd genom en uppgift i Rannsakingarna (1667–84) och en avbildning i Bautil (B 803). Fig. 5.

Stenen låg i en öppen betesmark, som numera är åker, ca 700 m SSV om mangården i Ärsta och ca 75 m Ö om vägen mellan Ärsta och Åkra. Fyndet gjordes av jordägaren Clas Widén, som observerade en runslinga på ett liggande block, som till största delen var nedsjunket i marken. Widén tillkallade landsantikvarien Ivar Schnell varefter stenen frigrävdes och vältes på rygg.

Schnell uppmålade sedan runinskriften och fotograferade den. I december 1951 restes stenen på fyndplatsen, som förmodligen också är dess ursprungliga plats. Ristningsytan vetter mot NV.

Eftersom inskriften uppmålats med beständig färg kunde runorna inte undersökas närmare förrän den försvunnit, vilket tar 15–20 år. I slutet av 1970-talet avlägsnades färgresterna så långt det var möjligt och i juni 1981 undersöktes stenen av Runverket.

Materialet i stenen är grovkornig, gråspräcklig granit. Höjden över markytan är 160 cm, bredden är 102 cm och tjockleken 60 cm. Runhöjden är 6–20 cm. Innanför inskriftsbandet, som löper runt stenens kanter finns en skeppsframställning, vars mast utgör huvudstaven i en komplicerad binderu-

na. Ovanför den finns ett inskriftsband med 10 runor. Ristningen är i stort sett tydlig och välbevarad.

Inskrift:

:baki:fulkstinþir:raisþu:

stin:þan:si:at:faþur:sin

kitilhafþa

Binderunan: **þrutarþiakn**

Till höger om den: **uit**

"Banke, Folksten, de reste denna sten efter sin fader Kättilhövde, en dugande man..."

I 1 **b** är runans topp borta i en flagringsskada. Vid runorna 9 **s** och 10 **t** går en avlång naturlig fördjupning diagonalt över inskriftsbandet. 9 **s** har därför fått en något avvikande form. Till vänster om runans topp finns en avlång fördjupning på platsen för en **t**-bistav. Det kan ej avgöras om den är avsiktligt huggen. 10 **t** har ristats i den naturliga fördjupningen, den vänstra bistaven är något diffus. I runstenens övre vänstra kant är ett stycke bortslaget, varvid runorna 11–16 skadats i sina övre delar. Av runa 12 **n** återstår basen (2 cm) av huvudstaven samt, i brottkanten, spetsen av den högra bistaven. Ytan mellan 12 **n** och 13 **þ** är något vittrad, där finns inga säkra spår av skiljetecken. Av 13 **þ** återstår nedre delen av huvudstaven och bistavens nedre hälft. Av runorna 14 **i** och 15 **r** återstår huvudstavarnas nedre delar. Brottskadan har tagit bort den övre punkten i skiljetecknet efter 15 **r**. I 16 **r** är huvudstavens topp och bistavens ansättning mot denna borta i brottkanten. Runorna 41–50 **kitilhafþa** står i mittbandet, de är högre än inskriftens övriga runor, 20 cm. Binderunan är 28,5 cm hög och består av 11 tecken. Läsordningen är nerifrån och upp, växelvis från höger till vänster. 54 **t** har dubbelsidig bistav. I 56 **r** är huvudstaven något sned, den fortsätter direkt i **þ**-bistaven på vänster sida. 57 **i** har formen av ett vågrätt streck, vinkelrätt mot huvudstaven 55 **a** och 59 **a** har dubbelsidig bistav. Bistaven i 60 **k** fortsätter direkt i bistaven i 61 **n** till vänster om huvudstaven. De tre runorna till

Fig. 5. Den återfunna runstenen Sö 158 vid Ärsta i Runtuna sn, Södermanland. Foto H. Gustavson 1981. – The rediscovered rune stone Sö 158 at Ärsta, Runtuna parish, Södermanland.

höger om binderunan, **uit** är ganska breda och utvittrade. 64 **t** har ensidig bistav.

De tre namnen i inskriften har varit ovanliga under vikingatiden. *Folkstæinn* är inte belagt i någon annan runinskrift även om de båda namnledningarna varit vanliga i andra sammansättningar, som t. ex. *Folkbiorn*, *Holmstæinn*. Namnet *Kætilhaufði* förekommer i ytterligare två sörländska inskrifter, Sö 19 och Sö 70. Det kan dock inte röra sig om samma person i något av fallen. Namnet *Banki* är känt från två uppländska runstenar, U 114 och U 778. Det ingår också som efterled i den berömde Jarlabankes namn. (Runföljden **baki** kan dock också tänkas återge namnet *Baggi*, 'Bagge', som är välbelagt i medeltida källor.)

Uttrycket *þrottar þiagn* 'dugande man' uppträder på ytterligare sex runstenar i Södermanland, däribland den närbelägna Sö 151 vid Lövsund i Runtuna sn. (För betydelsen av ordet *þiagn* se *Smålands runinskrifter*, första häftet, s. 109, och där anförd litteratur).

En binderuna uppbyggd på samma sätt som här finns på runstenen Sö 352 vid Linga i Överjärna socken, som också i övrigt visar en slående likhet med den återfunna stenen och uppenbarligen har samma ristare till upphovsman. Båda stenarna har inskriftsband i form av två ormar, vars stjärtar sammanflätats upptill och en båt med branta stävar infällda mellan ormkropparna. Sö 350 och Sö 351 i Överjärna sn har också utförts av denna ristare.

Hur de tre sista runorna i inskriften **uit** skall tolkas är osäkert. Ett förslag är att helt enkelt läsa dem som *vit*, 'vet' dvs. 2 person imperativ av fsv. *vita* 'veta'. Innebörden skulle då bli ungefär 'känn till!, ta del av!' inskriften. Uttrycket kunde tänkas vara en variation av uppmaningen *raþ-þu* 'tyd!' på U 29 vid Hillersjö i Hilleshögns socken eller *raþ þessi* 'tyd dessa (runor)' på U 328, Lundby, Markims sn och liknande uttryck i andra inskrifter.

Södermanland, Österhaninge sn, Årsta

Vid en arkeologisk undersökning av ett gravfält i närheten av Årsta gård 1937 hittades

bl. a. två fragment av en dubbelkam av horn med runinskrift. Den har sedan dess förvarats i Statens Historiska Museum (inv. nr 21952:42). I december 1980 fick Runverket en förfrågan om kammens inskrift, vilket ledde till en mera ingående undersökning av den. Fig. 6.

Enligt Jan Erik Anderbjörks grävningsrapport (dnr 4711/37) hittades kamfragmenten i grav nr 42, i ett brandlager i södra delen av graven. Bitarna har god passning med varandra. Hopsatt är kammen 33 mm lång, den största bredden är 40 mm och tjockleken ca 5 mm. Kammen är tillverkad i ett stycke och odekorerad frånsett en upphöjd ås i mitten mellan tandraderna, som har haft olika grovlek. Runorna har ristats i utrymmet mellan tandradernas början och upphöjningen. De är 6 mm höga och begränsas nedtill av en ramlinje. Branden har gjort kammen svagt böjd till formen. Runinskriften på den konkava sidan är välbevarad medan runorna på den konvexa sidan är illa medfarna av vittring och sprickbildningar. Vid fyndtillfället har dessutom slipskador uppstått, som tagit bort delar av åsen och skadat några runor.

Inskrift a:

fuporkhnias...
5 10

Inskriften finns på kammens konkava sida med början intill vänstra kanten. Samtliga runor är tydliga och välbevarade utom 7 **h** som en brottskada har gått diagonalt över och skadat runans mittparti. Brottkanten går längs tredje ledet i 11 **s**. På grund av vittring i samband med brottet är runans bas något diffus.

Inskrift b:

fuporkhniast...
5 10

Inskriften finns på den konvexa sidan. De flesta runorna har skadats i sina baser i samband med att kammens tänder brutits bort. Dessa brottskador har också till största delen utplånat den nedre begränsningslinjen. 7 **h** är diffus och vittringsskadad i mitten. Bistavarnas ristningsbottnar kan dock skönjas i vittringen. I 8 **n** är huvudstavens övre hälft

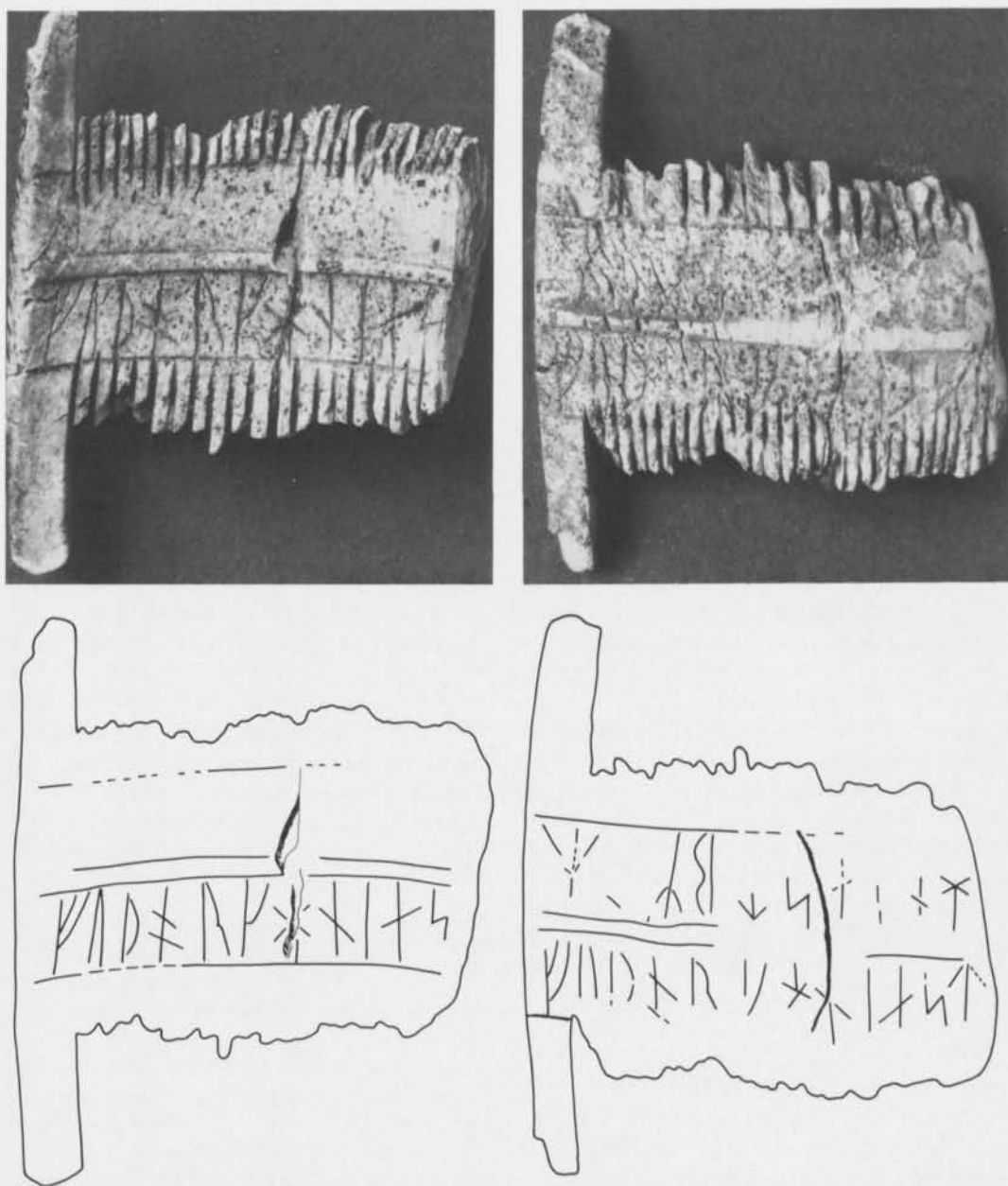

Fig. 6. Runristad kam från Årsta i Österhaninge sn, Södermanland. Foto G. Hildebrand 1981, jämte ritning av A. Boklund. – Rune-inscribed comb from Årsta in Österhaninge parish, Södermanland.

borta genom att ett brott har gått diagonalt över runan och även skadat bistavens vänstra del. I 12 **t** är den högra bistaven mycket diffus på grund av vittringsskador i samband med brottet.

Inskrift c:

... h n j a s t b m l R
5 10

Inskriften finns på samma sida som inskrift b och har ristats i motsatt riktning (se fig. 6).

Här saknas alltså de sex första runorna i runraden. Samtliga runor är diffusa och svåra att följa på grund av sprickbildningar och slipskador på ristningsytan. 3 i är endast delvis skönjbar. Nedre delen av huvudstaven i 4 a är nästan helt borta i en djup vittringsskada och av bistaven är endast mycket svaga rester bevarade. I 6 t är huvudstavens nedre del bortvittrad. Av 9 l återstår bistaven. Inga säkra spår av huvudstaven.

Kammens inskrift består alltså av den 16-typiga runraden, *futharken*, som ristats tre gånger. Utrymmet har disponerats så att inskriften gick från kant till kant. De 5-6 runor som saknas i slutet av två av inskrifterna och i början av den tredje har krävt ett utrymme av ca 15 mm. Kammens ursprungliga längd bör därför ha varit omkring 50 mm.

Den 16-typiga runraden användes i hela Norden under vikingatiden och fram till 1100-talet och även senare i rena alfabetinskrifter (jfr ovan). Dubbelkammar av detta slag uppträder i Sverige först under 1000-talet (KLN VIII, sp 181). För en datering till detta århundrade talar också att kammen hittades i en brandgrav, ett gravskick som upphörde vid vikingatidens slut.

Att rista in runraden på föremål av olika slag har varit vanligt under vikingatid och medeltid. Den förekommer på smycken, bruksföremål, amuletter, kyrkväggar osv. (jfr kammen från Lund). Orsakerna till dessa ristningar har säkert varit skiftande och är svåra att komma åt. Ofta rör det sig nog om rena skrivövningar eller tillfälligt klotter tillkommet som tidsfördriv. Men ibland har inskriften säkert haft en magisk funktion eftersom *futharken* ansågs ha övernaturliga krafter och användes bl. a. som skydd mot olyckor och onda andar. Möjligen har de tre runraderna alfabetmagisk funktion även om det inte kan avgöras med säkerhet.

Stockholm, Helgeandsholmen

Vid de arkeologiska utgrävningarna på Helgeandsholmen i Stockholm hittades under år 1980 två runristade föremål från medeltiden.

1. I början av juni 1980 meddelade grävningens ledaren Anders Ödman till Runverket att ett litet blyföremål med runinskrift påträffats vid utgrävningarna (fyndnummer 20 310). Fig. 7. Blecket låg i strandkanten på norra sidan av Kyrkogårdsholmen (den östligt belägna mindre ön). Det har uppenbarligen tappats i vattnet, förmodligen från en brygga. Lagret där det hittades var avsatt i vatten och bestod av träflis och lera. Det daterades arkeologiskt till 1300-talets senare hälft.

Det lilla blecket har formen av en triangel. Långsidans kant är rak och skarp medan kortsidorna är något ovala. I den ena kortsidan finns en skada där ett litet stycke saknas. Möjligen har här funnits ett hål för att trä ett band eller kedja igenom. I övrigt förefaller blecket vara bevarat i sin helhet. Det har en längd av 43 mm, den största bredden är 29 cm och tjockleken är ca 1 mm. Det är runristat på båda sidor och runhöjden är 13-20 mm.

På framsidan är ristningsytan delad i två fält med ett skarpt streck tvärs över mitten. Inskriften finns i det nedre fältet medan det i det övre (spetsiga) fältet finns ett slags ornamentik i form av oregelbundet rutnönster. Baksidan är också delad i två fält med tre runor eller runliknande tecken i vardera.

Inskrift:

Framsidan: - u f - h - m

5

Baksidan: þ o r | - n r

10

I runa 1 är huvudstavens topp borta i kantskadan. Från huvudstavens mitt går en linje snett nedåt höger, den förefaller vara ristad ända ner till kanten. Runan kan ses som ett u med lågt ansatt bistav eller ett n med ovanligt lång bistav. I runa 4 går en linje från huvudstavens bas snett uppåt höger; en annan linje går från huvudstavens övre del snett uppåt vänster. Det kan möjligen röra sig om en stupad l- eller t-runan eller binderuna *al* (*at*). I runa 6 går två linjer ut från huvudstaven, snett uppåt vänster, den övre är mycket diffus. Runan kan därför läsas som en stupad o-runan. I inskriften på baksidan är baserna av runorna 9 o och 10 r

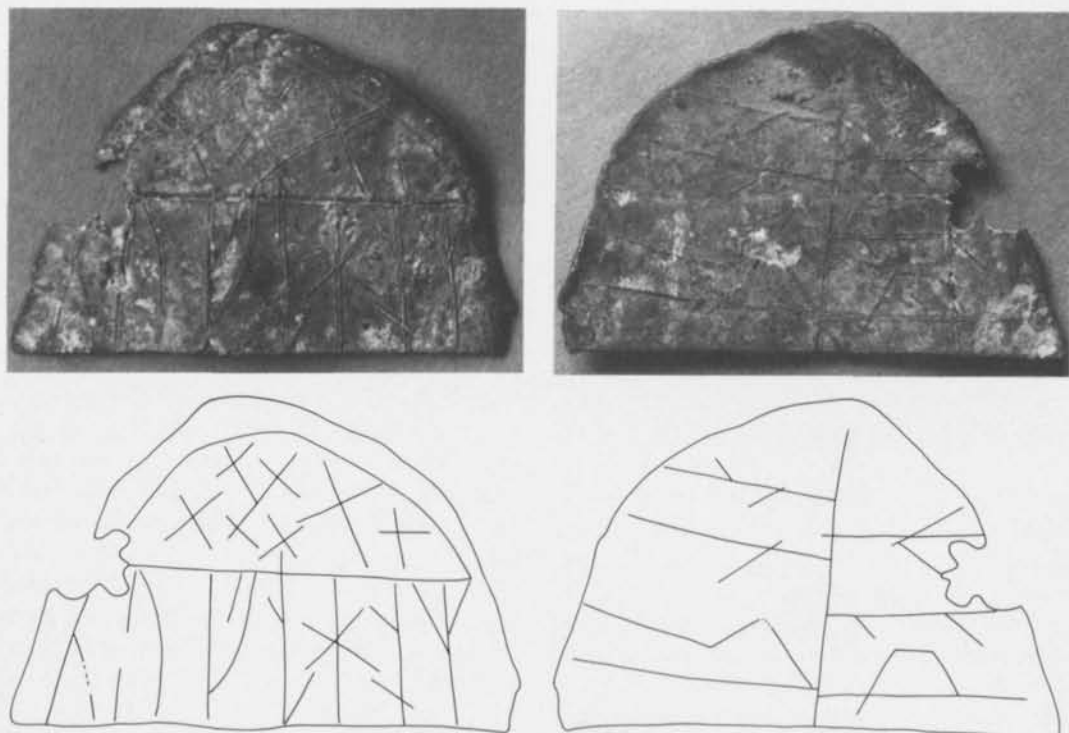

Fig. 7. Blybleck med runor funnet på Helgeandsholmen i Stockholm. Foto G. Hildebrand 1981, jämte ritning av A. Boklund. – Sheet lead with runes. Found at Helgeandsholmen, Stockholm.

borta i kantskadan. Runa 11 kan läsas som binderuna $\hat{a}n$ (eller $\hat{a}l$ med lågt ansatt bistav). 13 r är spegelvänd.

Den läsordning som här valts är ingalunda självklar, men inskriften ger ingen språklig mening oavsett denna. Det rör sig med all säkerhet om enstaka runor och runliknande tecken utan inbördes sammanhang.

Även om det inte kan uteslutas att det lilla föremålet använts som dräktbeslag eller tillverkats för något annat ändamål är det dock troligast att det rör sig om en amulett. Runristade amuletter, som burits som skydd mot olika sjukdomar eller onda andar och andra liknande faror, var vanliga under vikingatid och medeltid. Stundom kan man spåra en språklig mening i amuletternas inskrifter men ofta tycks runorna vara helt godtyckligt valda. I bland upprepas vissa runor eller runföljder ett antal gånger. (Jfr

runblecket från Hallbjäns på Gotland.)

I en artikel om medeltida runamuletter konstaterar den danske runologen Erik Moltke (Moltke 1938, s. 117 f.) att deras inskrifter som regel består av meningslösa formler, ofta med inslag av latinska bokstäver och olika 'tecken': "The impression they give is therefore that these runes or signs were sufficient in themselves; their presence alone worked the magic required to dispel the evil or evils, and their mysterious appearance instilled into the wearer or owner the suggestion on which the efficacy of all amulets rests."

Det lager där blecket hittades daterades till 1300-talets senare hälft och blecket tillhör med all säkerhet denna tidsperiod även om vi inte vet hur länge det hade varit i bruk när det tappades i vattnet. Vid den tiden var runorna i stora delar av Sverige huvud-

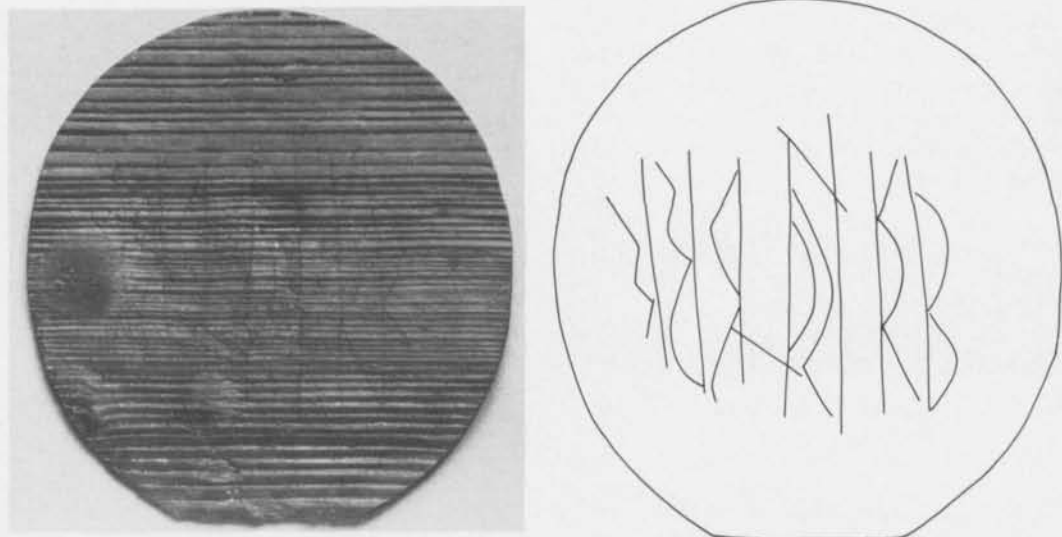

Fig. 8. Laggskålsbotten med runliknande tecken från Helgeandsholmen, Stockholm. Foto G. Hildebrand 1981, jämte ritning av A. Boklund. – Base of a coopered bowl with rune-like symbols from Helgeandsholmen, Stockholm.

sakligen kända genom kalenderstavarna med sina till form och ljudvärde delvis ombildade runor i den s. k. gyllentalsserien (runa 11 i bleckets inskrift liknar det sjuttonde tecknet i denna serie, *árlaug*). I en artikel om magiska runinskrifter påpekar Artur Nordén (Nordén 1937) detta faktum och tillägger "...runformen var... så degenererad att det må vara förlåtligt att en okunnig bonde, som behövde skaffa sig ett remedium till sitt husapotek, ansåg det fullt riktigt att krafsa in i en amulett några stavar med tvärstreck och byglar, som det nu bar sig för honom, efter det mönster, som t. ex. runstaven gav honom".

2. Det andra fyndet från Helgeandsholmen är en laggskålsbotten av granträ, i vilken en serie runliknande tecken skurits in (fyndnummer 24 115). Fig. 8. Den hittades i oktober 1980 i ett vattenavsatt lager, dvs. sjöbotten, mellan den ursprungliga Helgeandsholmen och den östligt belägna Kyrkogårdsholmen. Lagret iövrigt innehöll träflis, sandlinser och kol och har tillkommit under slutet av 1300-talet.

Laggskålsbotten är svagt oval till formen och har måtten 114×98 mm, tjockleken är 1–2 mm. I den ena kanten saknas en liten bit, som varit ca 3–4 mm bred. Inskriften består av sju tecken, 48–62 mm höga.

För tecknens utseende hänvisas till fig. 8. De flesta liknar **r**- eller **b**-runor, ibland stupade eller spegelvända. Tecken nummer 4 kan läsas som binderuna **þr**. Att dessa runliknande tecken döljer ett språkligt meddelande kan inte uteslutas, men det förefaller troligare att det rör sig om en inskrift av samma typ som runbleckets tillkommen utan egentlig kunskap om runalfabetet.

Laggade kärl i olika storlekar eller fragment av sådana är vanliga fynd vid arkeologiska utgrävningar (på Helgeandsholmen hittades ett 20-tal). I några fall har stödbottarna varit försedda med runinskrift, som ofta består av ägarens namn (se artikeln om laggskålsbotten från Lund). Vid en utgrävning i Örebro 1978 hittades ett fragment av en laggskålsbotten, på vilken den välkända formeln *satorarepo ristats* (Runfynd 1978, *Fornvännen* 1979, s. 233–235). Denna formel användes ända in på 1800-talet som

skyddsformel mot tjuvnad och olika sjukdomar. Vilken funktion de mystiska tecknen på laggskålsbotten från Helgeandsholmen har haft kan inte närmare avgöras, men det förefaller troligt att det rör sig om någon form av magi.

Th. S. B.

Förkortningar

- B = Bautil. Sthlm 1750.
 DR = Danmarks Runeindskrifter. Kbh 1942.
 G = Gotlands runinskrifter 1962 och följande.
 KLN M = Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. 1956 ff.
 NIyR = Norges innskrifter med de yngre runer. Udg. ved M. Olesen och A. Liestøl. Oslo 1941 och följande.
 Rannsakingar = Rannsakingar efter antikviteter, bd 2. Uppsala 1969.
 Sm = Smålands runinskrifter. 1935—61.
 Sö = Södermanlands runinskrifter. 1924—36.
 U = Upplands runinskrifter. 1940 ff.

Referenser

- Blomquist, R. 1943. Kammar från Lunds medeltid. *Kulturen* 1942. Lund.
 Bæksted, A. 1952. *Målruner og trolldruner*. København.
 Johnsen, I. S. 1968. *Stuttruner i vikingatidens innskrifter*. Oslo.
 Krause, W. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*. Göttingen.
 Krause, W. 1970. *Runen*. Sammlung Götschen. Band 1244/1244 a. Berlin.
 Liestøl, A. 1964. Runer frå Bryggen. *Viking* 1963. Oslo.
 Lindquist, I. 1936. Trolldomsrunorna från Sigtuna. *Fornvännen*. Stockholm.
 — 1932. *Religiösa runtexter*. I. Sigtunagaldern. Lund.
 Lindroth, Hj. 1916. Om gudanamnet Tor. *Namn och bygd*.
 — 1919. Smärre bidrag. *Namn och Bygd*.
 Moltke, E. 1938. Medieval Rune-Amulets in Denmark. *Acta Ethnologica* III.
 — 1976. Runor. *Archeologica Lundensia VII*. Lund.
 Mårtensson, A. W. och Wahlö, Cl. 1970. *Lundafynd. En bilderbok (= Archeologica Lundensia IV.)* Lund.
 Nilsson, Th. 1976. Något om hushållet och dess inventarium. *Archeologica Lundensia VII*. Lund.
 Nordén, A. 1937. Magiska runinskrifter, *Arkiv för nordisk filologi*. Lund.
 — 1943. Bidrag till svensk runforskning. Antikvariska studier I. *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar*, Del 55. Stockholm.
 Persson, J. 1976. Kammar. *Archeologica Lundensia VII*. Lund.
 Ström, A. och Biezais, H. 1975. *Germanische und Baltische Religion*. Stuttgart.
 Svärdström, E. 1969. Runfynd 1969. *Fornvännen*.
 Svärdström, E. och Gustavson, H. 1975. Runfynd 1974. *Fornvännen*.
 de Vries, J. 1970. *Altgermanische Religionsgeschichte I—II*. Berlin.